

„A mi regényünk: keletiek Nyugaton...”

125 éve született Zolnai Béla, a tudós-tanár és kultúrdiplomata (1890–1969)

Zolnai Béla a két világháború közötti magyar szellemi élet egyik kulcsfigurája, Aurélien Sauvageot szerint kiemelkedő alakja is volt. Vajon mi vezeti Sauvageot-t e kitüntetett megkülönböztetésre, hogyan érdemelte ki Zolnai, hogy Eckhardt, Babits, Kosztolányi mellett a korabeli irodalom irányítói között emlegesse egy francia értelmiségi? Erre a kérdésre keressük a választ, amikor Zolnai szerepét tulajdonképpen szimbolikus jelentőségűnek tekintjük. Bizonyos korszakokban bizonyos feladatokra kiválasztatunk, s meg kell felelnünk a kihívásoknak. Zolnai elfogadja a kihívást, amikor a szegedi egyetem francia intézetének vezető professzori állását megpályázza és elnyeri.

Idézzük fel életének meghatározó tényezőit: 1890. március 10-én született Székesfehérváron. Édesapja Zolnay Gyula, akinek nyelvészeti, műfordítói tevékenysége, szótártörténeti kutatásai, tanári magatartása inspirálta fiát pályaválasztásában. Zolnay Gyula 1918-ig Kolozsvárott egyetemi tanár, fia a kolozsvári gimnáziumban érettségizik. „Apám dr. Zolnay Gyula. Anyám néhai Szladits Ilona. A gimnáziumot a budapesti II. kerületi kir. kath. főgimnáziumban, a mintagimnáziumban és a kolozsvári piaristáknál végeztem. 1908-ban a tanáregyesület középiskolai tanulmányi versenyén magyar irodalomból első díjat nyertem. Az egyetemet Budapesten mint a Bp. Eötvös József Collegium tagja végeztem. Középiskolai tanáraink voltak: Négyesy László, Waldapfel József, Geréb József, Horváth János. A nyári vakációkban külföldi tanulmányutakat tettem Finnországba, a hallei, müncheni és genfi egyetemekre. 1912-ben két hónapig a párizsi École Normale Supérieure bennlakója voltam. Az Eötvös kollégiumi évek alatt tanáraink voltak: René Bichet, a fiatalon elhunyt író, Aurélien Digeon, aki jelenleg a caeni egyetem rektora, Gombocz Zoltán, Horváth János, Hubert Morand, a Journal des Débats szerkesztője. Tanári oklevelet szereztem a magyar, német és francia nyelvekből. 1914-ben doktorátust szereztem egy összehasonlító irodalomtörténeti tárgyú dolgozattal. Az 1912–13-ik tanévet a berlini egyetemen töltöttem. 1912 óta jelentek meg dolgozataim tudományos folyóiratokban.”¹ Zol-

MADÁCSY PIROSKA (1942) Szegeden tanszékvezető főiskolai tanár.

1 Idézet Zolnai Béla önéletrajzából. In: *Zolnai Béla hagyatéka*. MTA Kézirattár, Ms 4113/30.

nai Béla Erdély iránti vonzódása a diákevekben fogant tehát. Míg édesapja a magyar nyelv tisztaságáért állt ki nyelvművelő tanulmányaival, Zolnai Béla az irodalmi szempontú, stilisztikai kutatás megindítója. Kiemelkedő tudását az Eötvös Kollégiumnak, majd németországi és franciaországi tanulmányainak köszönheti, s hogy olyan nagyszerű pedagógusegyéniség is válik majd belőle, azt hosszú, majd 34 éves tanári gyakorlatának.²

Zolnai összehasonlító irodalomtörténetből írta habilitációs dolgozatát. (Bp., Pázmány Péter Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtörténet, 1923) „különös tekintettel a magyar és francia irodalmi érintkezésekre”, bár az aktuális politikai helyzet nemigen kedvezett az efféle témáknak. A fiatal tudós tanulmányai ugyancsak ezt a területet érintik, de nyelvészetiával is foglalkozik. Négyesy László Pesten szeretné tartani, azonban Zolnai Béla rövid pécsi helyettes tanári feladat után a szegedi egyetemet választja, ahol 1925 és 1940 között a Francia Intézet vezetője.³ Felismeri, hogy vidéken van rá szükség. Talán Kolozsvárhoz való hűsége készíti erre, hiszen 1921-ben Szegedre kerültek a kolozsvári egyetem fakultásai. Szegeden, ahol Klebelsberg Kunó kultuszminiszter „a végenyészet szélére került ország egyedül megmaradt kincsét: »művelődését«” oly fontosnak tartja, és annyi mindennel gazdagítja – a város egyéni természetéhez, speciális szükségletéhez szabva. Meg kell mutatnunk a „nagy” nemzeteknek, a világ közvéleményének, hogy milyen értékeink vannak. Klebelsberg jelszava: keveset, de tökéleteset. A kultúra: az eszmények összessége. A világ belvárosában, Európa közepén nem lakhatunk szalmafüdeles viskókban. A kultúra egyenletes elosztására van szükség országunkban, de meg kell ismertetni Európával is becses értékeinket. Így szervezi meg a kultúrdiplomáciát – a Collegium Hungaricumokat, a nyugati nyelvek tökéletesebb ismeretét, melyeket tanítani és elsajátítani kell. Európához kell visszasimulnunk!⁴

2 1914–23: Bp.-en középiskolai tanár, 1923-tól egyetemi magántanár, 1924-ben Pécsen tanít.

3 A szegedi egyetem évkönyvében, jóval később, 1940-ben már ezt írják róla (A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Évkönyve. Az 1938/39. tanévről. Szeged, 1940, A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem kiadása, 39).

Zolnai Béla (nyilvános, rendes tanár) bölcsészdoktor, a francia nyelv és irodalom ny. r. tanára, a budapesti egyetem v. magántanára és a pécsi egyetem v. h. tanára, a magyar, német és francia nyelv okl. középiskolai tanára, a Minerva Társaság alapító tagja, a Magyar Nyelvtudományi, a Budapesti Philológiai Társaság, Magyar Irod. tud. Társaság, a Szegedi Képzőművészeti Egyesület, a Societé des Amis de la Nouvelle Revue de Hongrie, a Szellemi Együttműködés Szövetségének Magyar Egyesülete és a Magyar Psychológiai Társaság választmányi, a szegedi Dugonics Társaság igazgatósági tagja, a párizsi Societé de Linguistique választott tagja, az Association des Écrivains français de l'Étranger (Paris) tagja; a *Széphalom* és az egyetemi *Évkönyv* szerkesztője; az *Études Hongroises* (Paris) szerkesztőbizottságának tagja; a Légion d'Honneur és a Palmes Académiques francia kitüntetései tulajdonosa, az egyetem bölcsész-, nyelv- és történettudományi karának 1935/36. tanári dékánja és 1936/37. és 1937/38. tanári prodékánja. Ny. r. tanár 1925. június 18. óta. Lakcíme 1939/40-ben: dr. Zolnai Béla ny. r. tanár, Kolozsvár, Bocskai u. 9. Budapest, Markó u. 7. Telefon: 11-05-28.

4 Vö. Fögel Sándor: Jöjjetek harmincas évek. Szeged, 1930, *Széphalom*, 7–9. sz., 229–231.

Valahol Zolnai is felismeri és tudatosan végigviszi ezt a koncepciót, és kezdetől fogva szükségesnek érzi: 1. a kapcsolatteremtést Európával – az európai egyetemek tanáraival a magyar irodalom és kultúra elszigeteltségének megszüntetése céljából, egy nem akármilyen időszakban – Trianon után és Hitler előtt 2. A legmodernebb irodalomkutatási, elemzési módszerek elsajátítását és alkalmazását – egy konzervatívnak mondható egyetemi légkörben. 3. A folyóirat-szerkesztést: a szegedi *Széphalom* legyen vezető kulturális és irodalmi központ Pest mellett, mikor a *Nyugat* a mindenható hatalom. 4. Végül, de nem utolsósorban: a tanári példaadó, kisugárzó személyiség szerep megvalósítását: a mecénási feladatokat.

Sokoldalú érdeklődése, felkészültsége és tehetsége az összehasonlító irodalomtörténet felé viszi. Az MTA Kézirattárban őrzött Zolnai-hagyaték a két világháború közötti évek hihetetlen kapcsolatteremtő aktivitásáról tanúskodik. Amiről Klebelsberg elméletben is beszél, ő megvalósítja. Ismert professzorok és írók mellett, mint Birkás Géza, Farkas Gyula, Gyergyai Albert, Sík Sándor, Keresztúry Dezső, Horváth János vagy Riedl Frigyes, Sándor István, Szekfű Gyula, Kerényi Károly, Thienemann Tivadar, Szerb Antal stb., sok kevésbé ismert név, levelezőpartner is megjelenik, pl.: Aldo Dami – svájci-francia író, Robert Régnier, a kolozsvári lektor, Monsieur Gabriel Richard, a kolozsvári konzul vagy egy Cécile nevű párizsi hölgy levelei. A dokumentumok, levelek gazdagsága, hatalmas anyaga szinte feldolgozhatatlan, meglehetősen nehéz feladat elé állítja a kutatót. Csupán vázolni lehet a főbb vonulatokat, témákat. Hogy majd egyszer, talán, kialakuljon a teljes kép – egy kultúrdiplomata személyisége.

Csak a francia nyelvű levelezés feltárása is megoldhatatlan problémának látszik. A legaktívabb időszak az 1925–1935 közötti, a középponti figurák többek között: Aurélien Sauvageot és Paul Van Tieghem. A legkorábbi barátság kétségtelenül Sauvageot-hoz kapcsolja. Sauvageot 1923 és 31 között tanít az Eötvös Kollégiumban, de Budapest mellett szoros kapcsolata van vidéki egyetemekkel is – Pécssett Birkás Gézával és Thienemann Tivadarral, Szegeden Zolnaival, és látogat Debrecenbe, Hankiss Jánoshoz. Már előkészíti a párizsi visszatérést, ahol magyar nyelv és irodalmat szeretne tanítani az *Élő Keleti Nyelvek Főiskoláján*, de nem tudja, ez csupán a finnugor nyelvek oktatása keretében fog megvalósulni, s nem tudja, honnan is tudhatná, hogy még ma sem, majd 100 év elteltével sincs magyar tanszék a párizsi egyetemeken. Azzal azért tisztában van, hogy sok-sok akadállyal és nehézséggel kell megküzdenie, hiszen a politika irányít akkor is mindent, s mindenbe beleszól. Zolnaival való barátságáról már többször írtam részletesebben. Zolnai sem véletlenül talál rá Sauvageot-ra, ő is felfedezi benne a kulcsfigurát, valakit, egy franciát, aki a magyar–francia kapcsolatoknak kiváló művelője lehet a jövőben. Vonzzák egymást, hasonló érdeklődésűek (nyelv és irodalom), nyelvtudásuk gazdag, szellemük friss, mindketten utálják a politikát, inkább a kultúrák találkozásában, gazdagításában hisznek. Zolnainak van egy mélyen megrázó tanulmánya a magyar irodalom európai helyzetéről. Gondolatai fájón igazak, és ma sem veszítették el aktualitásukat. Igazi

komparatistaként nem szűklátókörű, befelé néző irodalmi „parcellákban” gondolkodik, hanem teljes egészében látja az irodalmi, szellemi áramlatokat Európában, s látja a kisugárzó energiák találkozási pontjait. Bár mi is kötődünk, szorosán kapcsolódunk az európai szellemi irányzatokhoz, mégis, valahogyan, kívül maradunk, a magyar lélek soha nem olvad be teljesen az európai szellembe, s minket sem fogadnak be sohasem igazán. Maradunk egy spirituális sziget, Kelet és Nyugat között. Mindezt 1938-ban írja annak tudatában, hogy nyelvünk a legsodálatosabban fejlődött, irodalmunk az európai gondolatot tükrözte, de „missziója” a magyar történelem sorskérdéseinek kifejezése. Ha valaki meg akarja ismerni irodalmunkat, értenie kell tragikus történelmi sorsunkat is.⁵ Hogyan lehetséges tehát változtatni mindezen? „A végcél tehát Európa! ... Európa és nemzet összebékíthetők, ha a nemzeti sajátságok sértetlen összességét magasabb egységbe foglaljuk. A nemzet: sorsunk adottsága. Európa: élmény legyen, amit megszerzünk magunknak... az európai gondolat tagadhatatlanul egyik uralkodó eszméje a XX. századnak, és reánk, magyarokra sohasem közömbös, hogy ez a gondolat minő szellemi evolúción megy át. Európa válságba jutott, Amerika fenyeget... Jöhet idő, amikor Európa maga is adottság lesz, tragikus sors, amibe beleszülettünk. Európa és Magyarország? Mi csak nyerhetünk a változáson: bennünket tovább korlátozni nem lehet, fölszabadítani igen.”⁶ „A vágyaink mindig Nyugatra szállnak. *A mi regényünk: Keletiek Nyugaton...*” – vallja Zolnai még 1930-ban. Kapcsolatteremtés kell tehát Európával, a franciákkal, hiszen Zolnai a francia nyelv professzora. Ehhez eszköz: a levél, az előadás, a tanulmányírás, a személyes találkozás. Sauvageot minderre remek „alany”-nak bizonyul, hiszen leveleznek és találkoznak, véleményt cserélnek.⁷ A Zolnai-hagyatékban fellelt Sauvageot-levelek tanúsítják (4 levél: három a 20-as, 30-as évekből, egy 1960-as keltezésű), a kölcsönös egymásrautaltságot, a baráti gesztusokat, segíteni akarást. Egy 1925 nyarán írt Sauvageot-levélből kiderül, Sauvageot „mindent kockára tett Magyarorszáért, még a jövőjét is”, és „teljes erőből harcol a magyar–francia kapcsolatokért”. Ugyanakkor Sauvageot, nyilván Zolnai kérésére megígéri, hogy a szegedi francia tanszék könyvtára részére egy fix összeget küldet, amelyet sikerült kiharcolnia, hogy Zolnai olyan könyveket vásárolhasson, amilyeneket akar.⁸ Sajnos, a következő évek levelei hiányoznak. De egy 1939-es, az újabb háború hajnalán sok érdekeset mond az olvasónak. Sauvageot és Zolnai már túl vannak a tanszékalapítás kezdeti nehézségein – most tudományos munkájukról, sikereikről, módszereikről cserélnek véleményt. Zolnai egyik kéziratát Sauvageot véleményezi, talán kritikával illeti. Míg

5 Béla Zolnai: *La littérature hongroise*. Extrait du livre *Visages de la Hongrie*. Bp., 1938, Les Presses Universitaires de Hongrie.

6 Zolnai Béla: *Barcelonai kaland*. Szeged, 1930, *Széphalom*, 7-9. sz., 212-213.

7 A Sauvageot-levelek közül néhányra már utaltam *Francia szellem a Nyugat körül* című könyvemben (*Lettres Hongroises, Paris-Lakitelek*, 1998, Antológia Kiadó, 397).

8 Az Eötvös Kollégium nemrég tisztelete jeléül Sauvageot-ról nevezte el francia irányultságú kutatóműhelyét.

a fentebb idézett *La littérature hongroise*-t dicséri, a küldött francia nyelvű kéziratokat egy „kicsit” pozitivistának találja, „túlmagyarázott”-nak. A levél végén burkoltan megjelenik a háború jóslata is, történjen bármi, mindennek ellenére, Sauvageot hűséges marad. Zolnai a levélhez fűzve megjegyzi: a latin nyelv hallatlan játékos és szabad! Mi mindent le tudott írni Sauvageot a szavak mögött, s mennyi szellemesség van leveleiben⁹ – pedig Zolnai ugyancsak mestere a levélírásnak: stílusa művelt, francia nyelvtudása tökéletes és kifinomult.

Közben persze Zolnai, tisztelve és meghallgatva Sauvageot-t, bölcsen halad a maga útján. Megtartja a komoly, de nem túlzott filológiai alapozást, és az összehasonlító irodalomtörténet újabb lehetőségeit próbálgatja, valamint komolyan érdeklődik a szellemtörténet iránt. Egyik példaképe a magyar összehasonlító irodalomtörténet első kiemelkedő képviselője, a kolozsvári egyetem professzora, Hugo Meltz, aki az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* megalapítója volt (1882). A kolozsvári iskola nyomán Zolnai a magyar–francia és a magyar–olasz irodalmi közelítésekkel foglalkozik.¹⁰ Megismerkedik a legkiválóbb francia komparatistákkal: így Baldenspergerrel, sőt Paul van Tieghemmel levelezik. Paul van Tieghem¹¹ a Sorbonne professzora, összehasonlító irodalomtörténész, a *Nemzetközi Irodalomtörténeti Bizottság* főtítkára. „Neve fogalom azok körében, akik a francia–magyar szellemi érintkezések körében működnek. Passy-i szalonja az összehasonlító irodalomtörténészek találkozó helye volt...”¹² Baldenspergerrel együtt 1931-ben Magyarországon is járt, és előadást tartott a komparatiztika, irodalomtörténet-írás legújabb módszereiről.¹³ A *preromantikáról* írott kötetei (1924, 1930, 1947), valamint a *La littérature comparée* két kötete (1931, 1939) nagy hatással voltak Zolnaira és tanítványaira, többek között Szerb Antalra. 1942-ben Zolnai Magyarország e tudós barátjának egy összefoglaló összehasonlító irodalomtörténeti művét kritikával illeti: *Európa és Amerika irodalmának története a reneszánsztól napjainkig*. E kötetben helyet kap a magyar is, de „a magyar irodalmat körülbelül a lengyel, a cseh és a horvát-szerb irodalommal egy

9 Sauvageot Zolnainak, 14 avril, 1939. Ms 4126/484

10 *Magyar janzenisták*, 1924. *Magyarország a francia irodalomban*, 1925, 1926. stb. Lásd bővebben Benkő László: *Zolnai Béla élete és munkássága (1890–1969)*. Bp., 1990, Akadémiai. *Nyelvtudományi Értekezések*, 129. 78–88. Vö. Árpád Berczik: *Les débuts hongrois de l'histoire littéraire comparée. Acte litt. Ac. Sci. Hung.* tom. II. Bp., 1959, 215–243.

11 Paul van Tieghem (1871–1948). Francia irodalomtörténész, a Sorbonne professzora, az összehasonlító irodalomtörténet és irodalomtudomány ismert művelője. Zolnai Béla 1943-ban ismerteti egyik kötetét a *Széphalomban*: Zolnai Béla, P. V. Tieghem *világirodalomtörténete* = 1943, 13. köt., 73–75. – *Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amérique, de la Renaissance à nos jours*. Paris, 1941, 422. Különös tekintettel a magyar irodalom tárgyalására.

12 Zolnai Béla: *Magyarok egy új világirodalom-történetben*. In *Magyar Nemzet*, 1942. szept. 11.

13 *Congrès international des langues et littératures modernes*. Bp., 1931, MTA, V. 24. Paul van Tieghem: *La question des méthodes en histoire littéraire*. Magyar részről a megnyitón megjelent: Klebelsberg Kunó, Blenner Jakab, Hankiss János, Thienemann Tivadar. Valószínűleg ott volt Zolnai is. A kongresszust Hankiss János szervezte. Vö. Vajda György Mihály: *Honnan indult és merre tart a mai összehasonlító irodalomtudomány*. In *Helikon*, 1983/1, 65.

nívón szerepelteti Paul Van Tieghem, ami a teljességre törekvő filológus könyvét kitűnő irodalmi szótárrá avatja, de az európaiság képét kissé félreszínezi...¹⁴ Hogy pontosan mikor ismerkedtek meg, arra még nincs adatom, de szorosabb barátságukat tanúsítja a hagyatékban fellelhető hat Zolnaihoz írt P. V. Tieghem-levél 1938–1948 között, három a háború előtt, három a háború után.¹⁵ Mírói is levelezhetnének a 30-as évek végén, mint kongresszusi részvételekről, meghívásokról, kiadványcserékről és előadás-témákról? Zolnai számára kitüntetett figyelem P. Van Tieghem megannyi jelzése: várja, sőt elvárja a szegedi professzort a komparatistikai konferenciákra, és szeretne az összehasonlító irodalmi kongresszusokon több teret szentelni a magyar irodalomnak. A levelek alig tízéves intervallumban születnek, de milyen évek voltak ezek, s Zolnai számára ég és föld a különbség. Míg 1938-ban, sikerei teljében, pályája csúcán dolgozik Szegeden, addig 1948-ban Pesten már katedrája elvesztésének küszöbén van. Franciaországba tilos kiutaznia, akadémiai doktori cím helyett csupán kandidátusi fokozatot kap, s még 1949 őszén kénytelen nyugdíjazását kérni.

Az 1938-as párizsi kongresszusra Zolnai a romantikus ballada variációból az epikus balladát választja, ez lesz – valószínűleg sikeres – előadásának témája. A megjelent tanulmányt olvasva leszögezhetjük: Zolnai a magyar irodalom egyik legsajátosabb műfaját (a ballada és a románc fogalma érdeklí később is) – melyet a franciák nem ismernek és nem művelnek – az epikus Arany-típusú balladát elemzi és mutatja be európai rangú műfajként. Sajnos Aranyt még kevésbé ismerik Franciaországban, talán csak a *Toldi* fordítását. Pedig Sauvageot felfedezte Arany nyelvének gazdagságát, különlegességét.

P. V. Tieghem nemcsak egyenrangú tudósként, társprofesszorként kezeli Zolnait, de köszönettel fogadja a Szegeden megjelent *Études Françaises* komparatista kiadványait, disszertációkat, melyekről szívesen megjelentet recenziókat, úgy érzi, ő maga is tanulhat ezekből a tanulmányokból, sőt érdeklí a szegedi *Széphalom* is, amely nemzetközi visszhangot kelt. Zolnai csatlakozott a pécsi *Minerva* (Thienemann Tivadar lapja) szellemtörténeti folyóirathoz, „az irodalmat nem csupán a maga elszigeteltségében és öncélú formaságában vizsgálja, hanem igyekszik az irodalmi tünetek mögött mélyebb értelmet – az emberiség, a nemzet világnézeti, gondolati változásainak emanációját – keresni” – írja maga a főszerkesztő a folyóirat ars poeticájáról.¹⁶ Thienemann és Zolnai is abból a hitből indul ki, hogy „a szellemtörténet nem összevissza kanyargó folyó, hanem nyelvi értelemben vett belső tökéletesülés, fokról fokra, szinte előre látható vonal”.¹⁷

Zolnai levelezése Kazinczy mércéjű és léptékű. Nem véletlenül választja a *Széphalom* címet folyóirata számára. S bár Szegedről nézi a világot, mások szószólója is akar lenni. De az európaiság szellemét nem az utánzásban, hanem a közös

14 I. m. *Magyar Nemzet*.

15 P.V.T. à Zolnai, Paris 7 octobre 1938. Bp., MTA Kézirattár, *Zolnai-hagyaték*, Ms 4128/288-290.

16 Zolnai Béla: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Szeged, 1930, *Széphalom*, 144.

17 Zolnai: uo.

érték fellelésében keresi.¹⁸ A *Széphalom* iskolateremtő irodalmi műhellyé válik,¹⁹ írói nemzetközi csapatból kerülnek ki,²⁰ a folyóirat komparatista szellemű, főleg Zolnai tudományos elképzeléseit követi. Zolnai 1930-ban részt vesz egy barcelonai konferencián, amelyet a *Fédération Internationale des Unions Intellectuelles* folyóirat szerkesztősége rendez. Európai szövetség–európai kultúra, a magyar irodalom helyzete az európai irodalomban, az európai gondolat, e felmerülő kérdések foglalkoztatják Zolnait. „Menton, október, méla Cap Martin – Ady Endre kalandozásainak útja –, és mialatt a vonat éjszakába kanyarog a havasok és a tenger között, arra gondolok, hogy ezer éve hajtja már a magyarságot valami ösztönös nosztalgia Nyugat felé, karddal vagy könyvvel...”²¹ Európa és magyarság? Egyetemes kultúra vagy nyugati kultúra? A kultúra vulgarizációja alulról fölfelé vagy felülről lefelé történjen? Zolnai leszögezi: „van azonban egy fontosabb vulgarizációs hatás is: a vízszintes hatások, amik egyik néptől a másikhoz vezetnek. Ezen a téren azonban a kis nemzetek nagy hátrányban vannak a nagy nemzetek mögött. Kultúrájuk, irodalmuk, művészetük ismeretlen terület, és míg a nagy nemzetek középszerű tehetségei az egész világot meghódítják, a kis nemzetek lángelméit föl sem fedezik...”²² E fájó kérdés megoldásához kapcsolja tehát szerkesztői mentalitását a *Széphalom*ban, s így közelítik meg munkatár-saival a magyar irodalmat: egyetemességében és egyediségében. Az 1930-as években egyre gyakrabban elemzik a klasszikusokat, pl. Madáchot a folyóirat-kötetekben. S ez talán nem véletlen, ez a szerkesztői koncepció Zolnai nemzetközi kapcsolatainak erősödésével is egyre mélyebben világítja meg az európai irodalmi, szellemi áramlatokat, az összefüggéseket. Tudja, hogy a világirodalmi kánonba csak akkor kerülhetünk, ha íróinkat Európa is felfedezi. De ehhez magunknak kell előbb újraértelmeznünk értékeinket. Korniss Gyula mondja a magyar kultúra fejlődéséről: „Minden nemzetnek csak annyira van létjogosultsága, amennyiben az emberiség kultúrjavitait gyarapítja, védelmezi vagy továbbfejleszti” (III. Finn-ugor kongresszus, 1928). A történetfilozófiai távlatokat és összefüggéseket felvető Madách műveinek elemzése feltétlenül beleillik ebbe a koncepcióba – hogyan asszimiláltuk a nyugati műveltséget, és gyarapítottuk az egész emberiség kultúráját. Az európai szellemi áramlatokat sem csupán befogadtuk, hanem új színekkel gazdagítottuk – írja Fogel Sándor.²³ E gondolatok Klebelsberg Kunó nemzetelemző kultúrpolitikai programjához kapcsolódnak, amely a magyar kultúra folytonosságát a részletek újraépítésében látja. A „kultúr-fölény” – erkölcsi fölényt jelent, mely a gondolkodásfilozófiai műveltség segít-

18 Vö. Juhász Géza: *Európai irodalom és magyarság*. In *Izenet*, Szeged, 1934. május, 37–43.

19 Vö. Fried István: *Regionalitás és közép-európaiság. A fiatal Baróti Dezső irodalomszemléletéhez*. *Tiszatáj*, 1997. márc. 112–113.

20 Pl.: Aldo Dami, Henri Grenet, Jean Carrère stb.

21 Zolnai Béla: *Barcelonai kaland*. *Eszmetöredékek. Széphalom*, 1930, 212–222.

22 I. m. 218.

23 Korniss Gyula tanulmányai. *Eszmetöredékek. Széphalom*, 1930, 5-6. sz., 139–142.

ségével visszaköveteli az emberi lélek számára az abszolút értékeket, ezek nélkül sem az egyén, sem az egész emberiség életének semmi értelme nincs.²⁴

A professzor főszerkesztő rendkívül sokat publikál. Irodalomelemző összehasonlító módszere anyaggyűjtő, összegző és elméleti, témái: a nemzeti irodalmak találkozásai, egy-egy század vagy korszak európai áttekintése, egy-egy nagyobb európai szellemi mozgalom párhuzamos elemzése. Folyamatosan gazdagszik módszerben, szemléletben – nem csupán egyes elemeket, motívumokat vet össze, hanem később, mint említettük, az Eötvös Kollégiumból magával hozott filológiai alapozást vegyíti a szellemtörténettel (Rákóczi, Mikes – janzenizmus), az *idéés littéraires*-rel, amely a stílusok összehasonlító vizsgálata a világ- és magyar irodalomban. Vizsgálja az írók személyiségét, az író és korát, a befogadó élménye jelen van a mű megalkotásában. Zolnai Béla tétélesen nem fogalmazta meg, de alkalmazta azt az elvet, hogy az irodalom, még inkább a világirodalom nagy egységek és nagy különállóságok összessége – írja Benkő László.²⁵ Nem a hatáskutatás, hanem a párhuzamok, összefüggések feltárása volt a célja. S mindehhez hozzátehetjük még szellemes stílusát, nyelvteremtő fantáziáját, mely írásainak különös hangulatot kölcsönöz. Az olvasónak zenei-nyelvsztétikai élményt ad. Az *Erdély monológja*²⁶ távoli, eltemetett harangok zúgását visszhangozza, e „távoli tündérország, titkok történelmi földje, legendák temetője, alvó tűzhányó” többszólamú muzsikáját. A *Magyar biedermeier*²⁷ olvastán pedig a magyar tánc büszke és elegáns ritmusa cseng fülünkben. Kár, hogy olyan kevesen ismerik ma Zolnait, gazdagodhatnának általa.

Teljes aktivitással kapcsolódott be Zolnai a magyar kulturális életbe is. Tagja volt a Dugonics Társaságnak, 1927. április 26-tól igazgatósági tagja. Számos országos irodalmi és kulturális társaság befogadja, többek között a magyar PEN Klub és a Société de la Nouvelle Revue de Hongrie. De talán legmaradandóbb irodalomszervező tevékenysége a *Széphalom* megindítása 1927-ben. A lap 1927 és 32 között havonta jelenik meg, később ritkábban 1944-ig. Elképzelése, hogy a *Nyugat* mellett Szegeden is létrehozson egy európai színvonalú folyóiratot, mely a híd szerepét tölti be a határon túli magyarság felé, Erdély felé is. Így vall erről a *Széphalom* 1930/5–6. számában a fentebb említett *Erdély monológja* címmel. „Nehéz polemizálni Erdély körül, hiszen Erdély ma is [...] a magyarság bölcsője, [...] alvó tűzhányó, amely föltámadásra melegszik, legérezelmesebb múltunk, az ősi dicsőség szimbóluma, fellekvár és reménység idegen uralom alatt is. Erdély tabu. Erdélyről csak könnyes szemmel, Erdélyről beszélni csak hódolva lehet. Erdély illúziója legnagyobb éltetője a magyarságnak. Szabad-e Nyugatról fájó

24 I. m. 142.

25 Benkő László: *Zolnai Béla élete és munkássága (1890–1969)*. Nyelvtudományi Értekezések. Bp., 1990, Akadémiai Kiadó, 129.

26 *Széphalom*, 1930, 153.

27 Zolnai: *Magyar biedermeier*. Bp., 1940, 1–98. II. Rákóczi F. Bp., 1941, 1–224. *A janzenizmus kutatása Közép-Európában*. Kolozsvár, 1944, 1–18. *Nyelv és stílus*. Bp., 1957, 1–351. *Mikes Kelemen*, 1930, Min. IX., 53–198.

kritikával betörni ebbe a mindnyájunk szentélyébe?...” Mellette vannak Imre Sándor, Mészöly Gedeon, Móra Ferenc, Juhász Gyula, Szalay József, Bibó István, Tóth Károly, Szerb Antal, Sík Sándor stb.

A *Széphalom* körüli levelezés kéziratjai fantasztikus szervezőmunkáról, igényes válogatásról, szerkesztői koncepciózusságról, küzdelmekről, barátságokról tanúskodnak. Levelezik többek között József Attilával és Mécs Lászlóval, Kosztolányival és Szabó Lőrincsel, Vajthó Lászlóval és Gyergyai Alberttel, Horváth Jánossal és Imre Sándorral, Hankiss Jánossal és Márai Sándorral, Sík Sándorral és Szerb Antallal. Csak Thienemann Tivadartól 380 levelet őriz a Zolnai-hagyaték. Idézzünk néhány hozzá írt levelet, vagy válaszlevelet költőktől, íróbarátoktól, kollégáktól, tanítványoktól, melyek egész életéről, sikereiről és csalódásairól, ugyanakkor személyiségének kisugárzó erejéről is szólnak.²⁸ (E publikálatlan kéziratok csupán jelzésértékűek, a teljesség igénye nélkül.)

József Attila levele közvetlenül a *Széphalom* indulása után születik. Megrázó vallomás akkori szociális helyzetéről, de ragaszkodásáról is Zolnaihoz. Elárulja terveit, sőt bírálja a jelen irodalomkritikai gyengeségét.

Kedves Professor Úr!

Budapest, 1928. márc. 29.

Bocsásson meg mindenekelőtt, hogy ilyen gyatra papirosra írok – azonban kénytelen vagyok vele. Három Villon-ballada fordítását küldöm itt a Széphalom számára. Eckhardt professzor úr talán mutatta is kettejét. Ő említette nékem, hogy Professor Úr szívesen helyet ad nekik. Azonban a nyolc pengős honoráriumot keveselltem – hiszen másfél hónapig nem volt lakásom, padon aludtam, de leginkább átsétáltam az éjszakákat, s hamarosan ki nem számítható idő óta kényéren és szalonnán élek. A Nyugat tíz-tizenkét pengőt fizet, és Osvát hajlandó is lett volna közölni őket, de az időbe került volna, amit én – éppen az imént mondottak miatt bajosan tudnék kivárni. Mosthát arra kérem Professzor Urat, hogy – amennyiben a közlés lehetősége még fennáll – méltóztassék a honoráriumot még a megjelenés előtt éspedig minél hamarább nékem elküldeni.

Azonkívül szeretném, ha Professor Úr helyet adna kritikai írásaimnak is. Megdöbbenve tapasztaltam, hogy alapos, formaelemző, tehát tulajdonképpen tárgyyszerű, mesterségbeli kritikánk nincs. Ez különösen a verskritikákra vonatkozik: komoly hozzászólás alig akad, mert nem tekinthetjük annak azokat az ún. „intelligens” és a költő ún. „lelkét” leíró stílusgyakorlatokat. Márpedig egészséges kritika nélkül nem lehet egészséges az irodalom sem. És ez különösen fontos most, amikor a kontárok roppant tömege nyüzsg a fórumon. [...]

Mély tisztelettel várom Professor Úr mielőbbi válaszát.

József Attila, Bpest, Andrássy út 6. III. em.

Kérem Professzor Urat, hogy Juhász Gyulának adja át nagyon meleg üdvözetemet.²⁹

28 Zolnai-hagyaték, i. m. Ms 4126/484.

29 József Attila levele Zolnai Bélához, 1928. Ms 4119/425.

Sajnos Villon *Epitaphium* című versének fordítását nem közli Zolnai, talán az előre kért honorárium miatt vagy más okból. (A folyóirat szponzorálói még hiányoznak!)

Ugyanakkor Erdélyből rendszeresen kap anyagot pl. Reményik Sándortól.

Igen Tisztelt, Kedves Barátom!

Kolozsvár, 1926. dec. 2.

Közel egy hónapja kapott, nagyon megtisztelő szíves leveledre csak ilyen későn tudok válaszolni, részben betegségem, részben amiatt, hogy semmim sem volt, amivel szolgálatotokra lehettem volna. Most mellékelve tudok küldeni egy újabb verset, talán hasznát vehetitek. Nagyon köszönöm, hogy reám is gondoltál, ha erőm engedi, máskor is örömmel fogom támogatni a meginduló új folyóiratot.

Maradtam őszintén tisztelő híved:

Reményik Sándor³⁰

(A Széphalom számára küldött vers címe: *Akác sor őszt utóján.*)

Szerb Antal is bizalommal fordul Zolnaihoz, aki felismeri tehetségét. Szerb az 1920-as években már publikál a *Nyugatban*, magyar–német–angol szakos tanárként doktorált. Többször járt külföldön, Olaszországban, Londonban, Grazban, Párizsban.

Méltóságos Uram,

Budapest, 1926. okt. 3.

Nagyon kérek, bocsásd meg, hogy nem küldöm a megbeszélte kéziratot; de amint tudod, Thienemann professzor úr azon a véleményen van, hogy ezt a részt kényes témája miatt ajánlatosabb ki nem adni – és igaza van. Császár Elemér pl. annakidején mondta is valakinek, hogy ezt a részt tartja legkevésbé sikerültnek, kb. azokból az okokból, melyek miatt Thienemann professzor úr lebeszél a közzétételről, és valószínűleg ez volna a véleménye az egész idősebb generációnak. Épp ezért nemcsak magam miatt, de elsősorban Miattad és lapod miatt, azt hiszem, álljunk el eredeti szándékunktól.

Hogy hibámat jóvátegyem és hogy nevem egy fiatal, életlendületes lapban szerepelhessen, kész vagyok, Méltóságos Uram, néhány héten belül egy másik tanulmányt rendelkezésedre bocsátani. Van egy angol nyelven írt esszé Swinburne hatásáról a magyar költészetre; elsősorban Babitsról szól. Sok érdekes, eddig még fel nem dolgozott filológiai és szellemtörténeti apróság van benne, továbbá verselméleti részek. Ha érdekel és ha hajlandó vagy Babitsról szóló cikket megjelentetni, nekiülök és a legrövidebb időn belül megfogalmazom magyarul. Maximális terjedelme másfél ív volna, de ha kívánod, megírhatom sokkal rövidebben.

Nagyon boldog lennék, ha nem vennéd zokon az elmaradt kéziratot (hiszen lapod érdekében van, hogy ne közöld), és ha mindazonáltal sikerülne a szegedi új irodalommal

30 Reményik S. Zolnainak. Kolozsvár, 1926. dec. 2. *Zolnai hagyatéka*, Ms 4119/669. A vers megjelenik: *Széphalom*, 1927, 50.

kontaktusba kerülőm. Ha jelzett cikkemnek hasznát tudod venni, kegyeskedj minél előbb értesíteni, hogy nekiülhessek.

Maradok, Méltóságos Uram, mindenkor tisztelő híved

Szerb Antal. Bp. I. Verpeléti út 24.³¹

Párizsból küldi a következő levelet Zolnainak 1927-ben. Stíluselemző témákat keres, tanulmányt készül küldeni Babitsról. Cikkei megjelennek majd William Blake-ről folytatásokban 1928-ban a *Széphalomban*.

Kedves Professzor Úr,

Ville d'Array, 1927. júl. 9.

itt volnék Párizs mellett, valódi francia levegőn, ami igen felemelő, de engem nem hagy élni a szorgalom ördöge. Bementem a Bibliothèque-be abban a reményben, hogy ott az asztalon fog feküdni egy pár téma a számomra, de nem találtam semmit. Most csak gondolkodom, hogy egy régebbi tervemet fogom elővenni, az ossziáni stílus elemzését. Ehhez szeretnék olvasni francia könyveket, melyek mintául szolgálhatnának, hogy hogy lehet egy író stílusát elemezni, definiálni etc. intelligensen, nem iskolásan. Te, úgyis mint nyelvész, bizonyára tudsz nekem könyvcímeket adni ebben az ügyben – nem speciel Ossziánra vonatkozókat (a Van Thiegemet ismerem), hanem akárkire vagy a romantikus stílusra, általában a stílusra vonatkozókat. Nagyon szépen kérek, ha egyszer ráérsz, írd meg nekem.

Azonkívül, ha Eckhardt Sándor még Párizsban volna, és esetleg tudnád a címét, kegyeskedj azt is megírni. És ha netán eszedbe jutott volna valami szép téma, a Széphalom számára, amit itt ki lehetne dolgozni, azt is írd meg, kérek. Egyébiránt – mit lehet írni újat Párizsról? Talán azt, hogy az itteni nők nem tetszenek nekem; de ez is, azt hiszem szubjektív. Szíves válaszodat hálásan köszönöm előre is.

Maradok tisztelő híved

Szerb Antal. Ville d'Array, 54, rue de St. Cloud.³²

Szerb Antal személyiségéhez is kapcsolódik a következő levelek története.

A szegedi egyetemen Sík Sándor professzor lesz Zolnai legjobb barátja, aki 1929-től kerül a Magyar Irodalomtörténeti Tanszékre nyilvános rendes tanárként, majd vezetőként. Modern irodalomszemlélete, óriási tudása, tanári példaadása, ugyanakkor szerénysége és végtelen emberszeretete hozza közel kollégájához. Együtt próbálják megoldani a nehéz, problémás ügyeket, többek között Szerb Antalra és Radnóti Miklóstra figyelve.

Sík Sándor első levelében még Zolnait Méltóságos Uramnak szólítja, és megköszöni a *Széphalom* pompás utóbbi témáit. Később azonban közvetlen, baráti viszonyról tanúskodik levelezésük.³³ A most következő hivatalos, államtitkárnak szóló Zolnai-„kérelmet” bizonyára Sík Sándor is ismerte.

31 Szerb Antal levele, Ms 4119/752.

32 Szerb Antal levele Párizsból, 1927 (Ms 4119/753).

33 Sík Sándor levele Zolnainak, 1929. dec. (Ms 4126/505).

Nagyméltóságú Államtitkár Úr! Kegyelmes Uram!

Hálás köszönettel vettem Excellentiádnak 1935. december 27-én kelt levelét, melyben kegyesen kilátásba helyezi, hogy újabb mérlegelés alá veszi a Szerb Antal magántanárságára vonatkozó álláspontot. Ígéretemhez híven, szíves engedelmevel és azon bizalomnál fogva, mellyel Excellentiád az ügyel kapcsolatban engem megtisztelt, bátor vagyok Excellentiádnak mellékelve megküldeni az ügyre vonatkozó néhány aktát, amelyekhez fűzött szubjektív megjegyzéseimet kérem bizalmasaknak tekinteni. A mellékelt idézetek könnyen folytathatók lennének, és élőszóval még több pontra vonatkozólag tudnék Excellentiádnak adatokkal szolgálni. Legyen szabad felhívni Excellentiád figyelmét arra is, hogy a Szerb-ügyben megkezdett publikációimat tovább folytatom egyéb folyóiratokban, és hogy a Minerva legközelebbi száma Kereszturi Dezső tollából, valamint a Magyar Szemle márciusban Jóó Tibortól hosszabb tanulmányt fog közölni, amelyek Szerb Antal és a szellemtörténeti irány új irodalomfelfogását megfelelő objektív világitásba helyezik. Úgy látom, hogy itt nemzedékek kibékíthetetlen ellentétéről van szó, de különböző utakon valamennyien a magyar szellemiséget akarjuk szolgálni. Sík Sándornak és nekem mindenestre becsületbeli kötelességünk, hogy tisztázzuk magunkat a lehetséges vád alól, hogy – kellő megfontolás hiányában – félrevezettük volna a Kart, és egy nemzeti szempontból megbízhatatlan tudós számára javasoltunk venia legendit. (Szerb Antal középiskolai tanár, és ha egyetemre nem való, középiskolában még veszedelmesebb volna.)

Virág Benedek esete jut eszembe, aki mikor meglátta a két Kisfaludyt, az új Magyarország akkori szellemi vezéreit, felkiáltott: Finis Hungariae! Vagy idézhetném Arany Jánosnak Tompához írt leveléből a következő sorokat: „...a politikáról te sem szeretnél hallani, én sem beszélni. Most igazán oldott kéve nemzeted! Korbács kell ennek, akkor összetart: adj neki egy ujnyit szabadságot, s előljöngi a hazát. Mindig így volt, mindig így lesz. Vagy csak én látom így fekete színben a haza sorsát – én, aki valószínűleg árulói egyike vagyok? Hogy ne! Ebédeltem párszor Deákkal, keresztet is kaptam. Az nem kérdés, minő hazafiság lengi át azt a hat kötetet, mely most frissen került újra a közönség kezébe: az a kérdés, nem cimborálok-e titkon a főczinkosokkal, Deákkal, Eötvössel stb. – Kísértsd meg bár te elejteni egy szót a Pusztán és a Gólya daczára, olyan hazaáruló leszesz, mint Horváth Mihály.”

Bátor vagyok még megemlíteni, hogy Szerb Antal békességgel viseli a rá nehezedő súlyos vádakat, és hogy azok közé tartozik, akiket nem anyagi helyzetük javítása, hanem ideális célok vezettek az egyetemre. (Ha nem így volna, én lennék az első, aki tiltakoznék habilitációja ellen.) Abban a táborban, ahová egy kizáró ítélet taszítaná, sokkal több alkalma nyílna anyagi helyzetét javítani, viszont ha magunkhoz emeljük őt, remélhető, hogy konzervatívabb irányban fog fejlődni.

Annak idején a mellékelt 1-41. darab szíves visszaküldését tisztelettel kérni fogom, minthogy az esetleges polémiákban szükségem lesz rájuk. Magamat Nagyméltóságod jó emlékezetébe ajánlva és Szerb Antal számára bölcs ítélezését kérve maradtam Excellentiádnak

Szeged 1935. évi január hó 24-én

mély tisztelettel készséges híve

dr. Zolnai Béla e. i. dékán³⁴

34 Zolnai levele Szily Kálmán államtitkárnak, Ms 4113/269.

Sík Sándor időben közeli válasza már nagyon érdekes, s követi Zolnai felháborodott hangvételű apellálását az államtitkárhoz, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy Radnóti Miklós, kedves közös tanítványuk disszertációjáról van szó.

Kedves Barátom,

Bpest, 1935. jún. 11.

a R-ügytől nem kell megijedni, mert abban csak azt az egy mondatot kell jelenteni (és én Fógellel megegyeztem, hogy ezt ő fogja tenni), hogy a disszertáció megjött, és a szigorlatra Szegedre hívó levél elment. – A Sz.-ügyben aligha tehetek valamit, t. i. én csak a magyar szakbizottságba vagyok meghíva, a végső döntésnél nem vagyok ott. Ha azonban Telekivel sikerül addig találkoznom ajánlani fogom neki. (Levél v. telefon t. i. nem sokat ér! Tónival ma beszélök.

Szeretettel híve

Sík Sándor³⁵

Nyilvánvaló, hogy Radnóti Miklós disszertációjáról van szó.

A következő levél is bizonyítja, hogy a 30-as évek közepén a két professzor együtt küzd Szerb Antal egyetemi magántanári kinevezéséért, valamint előkészítik Radnóti Miklós disszertációjának sikeres megvédését Szegeden. Zolnai Bélát felháborítja a hivatalos bürokrácia erkölcstelen magatartása, pontosabban Szily Kálmán államtitkár úr végtelen szakmaiatlan elfoglaltsága. Szily államtitkár utasításai ellenére nem hajlandók a „junktim”-ról tárgyalni, törvénytelennek tartják, és igazságtalannak. Ezt az „áldatlan” ügyet meg kell oldani, Szerb Antal mellett állást foglalva.

Kedves Barátom!

Münchenből hazaérkezve sok hivatalos ügy várt, úgyhogy csak most jutok hozzá, hogy jún. 17-i leveledre válaszoljak. A benne foglaltak ügyében – sajnos – semmi érdemlegeset nem tudtam tenni, mert csak a kari ülés után bontottam föl leveledet. [...]

Egyébként, megnyugtatósdra közlöm, hogy a kari ülésen semmiképpen sem tárgyalhattuk volna az ügyet, mert erre formailag nincs mód. A Kar hivatalosan befejezte erre vonatkozó ténykedését, és jegyzőkönyvileg nem ismerhetjük el, hogy Szilyvel ex-lex állapotban vagyunk, és hogy „junktimról”³⁶ tárgyalunk, ami szintén törvénytelen forma és csak „gentleman agreement”³⁷ közöttünk... Tehát csak értekezleten lett volna tárgyalható az ügy. Ez pedig nem lett volna lojális Veled szemben, mert – távollétedben és a jelen voltak akkori összetételét ismerve – egészen bizonyosan leszavaztunk volna. (Ez lesz az eset ősszel is, ahogy látom a helyzetet.) Nem tárgyalhattuk volna azonban az ügyet még értekezleten sem, mert nem következett be, az a föltétel, amit leveledben a tárgyalás alapjául megjelölsz, hogy ti. „Szily önagyméltóságának a Szerb-ügyben történendő döntése

35 Sík Sándor levele Zolnaihoz. Bp., 1935. jún. 11. (Ms 4126/509).

36 Olyan megállapodás, amely két kérdés teljesítését egymástól teszi függővé.

37 Udvarias szóbeli megállapodás.

után” válasszuk szét a junktimban levő feleket. Ez a döntés ugyanis a mai napig sem következett be, és közvetlenül a kari ülés előtt azt a telefonértesítést kaptuk az államtitkártól, hogy még nem volt ideje foglalkozni a dologgal. Azt hiszem egyébként, hogy azt a szóbeli megegyezést amely Közted és Szily államtitkár között júniusban fönnállott, Magad sem tartod a Karra nézve kötelezőnek. Őszre marad tehát az áldatlan ügy. (Én már azt is mondtam Szilynek, hogy lemondok Szerbről, ha Timár sem lesz magántanár, mert ő a junktim nélkül sohasem tudott volna keresztülmenni.)

Örömmel olvasom, hogy darabod mégis színre kerül. Éppen az előbb beszélünk róla Janoviccsal. Azt hiszem szabadtéri előadásnak is alkalmas volna...

Kellemes nyaralást és jó munkát kívánva maradtam őszinte híved barátsággal és készséggel

Zolnai Béla

Szeged, 1936. júl. 28.³⁸

Egy másik lapon is szó van Szily államtitkárról, az ebéden nem tud részt venni, de említi: érvényesíteni kell a Baumgarten Bizottságban a keresztény fiatalok érdekeit! Ez valószínűleg szintén 1936-ban jún. 4-én íródott, ahol szóban előkerült a Szerb-ügy!³⁹ Tudjuk, fáradozásaik sikerrel járnak, Radnóti Miklós 1934–35-ben bölcsészettudományi doktorátust szerez magyar és francia irodalomból, Szerb Antal pedig elnyeri a magántanári fokozatot 1937-ben, mindketten Szegeden.⁴⁰ Sajnos a további levelek ritkulnak, az események sodra eltávolította őket egymástól.⁴¹

Ha az igazi barátságot keressük, nem véletlen, hogy a költő Szabó Lőrinc kerül a középpontba. A gondolkodó, valóságot racionalista módon szemlélő költő lázadásai, ellentmondásai, lírai játékossága, majd magányossága társra talál Zolnaiban.

Kedves Barátom,

Szídj, ha akarsz (de ne akarj!), és én előre igazat adok neked, és szidom magamat s elfoglaltságomat, amely lelkiismeretlenné tett veled, illetőleg a Széphalom-mal szemben. Isten bizony, annyi a dolgom, hogy elmerülök a napi munkában, a legszánalmasabb anyagi bajokban. Nem lett volna nagy szó postára tenni ezt az írást, ahogy megígértem, és mégis elmaradt, ahogy elmaradt minden, amit nem korbáccsal kényszerítettek ki belőlem. Ezenfelül folyton reméltem, hogy összeakadunk a Centrálban, és szóbelileg exkuzállhatom magamat. Hogy a tárgyra térjek: itt küldöm a Tardos-Krenner-féle cikket.⁴²

38 Zolnai levele Sík Sándornak 1936-ban (Ms 4120/297, MTA Levéltár).

39 Ms 4126/513.

40 Szerb Antal tanítványi tisztelettel ír Zolnai Béla könyvéről recenziót a *Nyugat*ban. Szerb Antal: *Irodalom és biedermeier*, Zolnai Béla könyve, in *Nyugat*, 1935, 11. sz.

41 Ms 4126/512.

42 Tardos-Krenner Viktor (1866–1926) író, festő. Szabó Lőrinc cikke megjelenik róla a *Széphalomban* 1929-ben mintegy nekrológgént.

Nem tekintem másnak, mint ami: adalék, amely helyet kér mindenféle művészeti kulisszák mögött magának, egy halott szavai a sírból. Persze amikor leírtam, még csak ravatalról kellett beszélni. Arra kérlek, nézd át és közöld, és írd hozzá egy csillagos petit-compressz-jegyzetet, megemlítve, hogy Szabó Lőrinc mintegy a maga számára elevenítette fel annakidején – a halál idején, amely nem tudom, mikor volt – gyorsírási jegyzeteit, azonban e különös művész egyénisége megkívánja, hogy e cikk nyilvánosság elé kerüljön. Vagy ilyesmit. Ebben az esetben – gondolom – maradhat minden úgy, ahogy van, a két nap és a ravatal is; ha más megoldást találsz, alakítsd át a bevezető és a befejező részt, hogy ne maradjon semmi időrendi képtelenség. Ha egyéb ok nem teszi szükségessé a nevem használatát, akkor ilyen jegyzetben tüntesd fel csak, hogy én vagyok a szerző – ugyanis egyrészt e cikkhez kell a hitelesítés, másrészt viszont az én szerepem és a megírás ebben az esetben alig-alig fontos. Szóval, ahogy akarod. Annyi biztos, hogy Tardos-Krennerről már csak életrajzírója írhat – az utolsó, aki az élő embert még egyszer megszólaltathatja, véletlenül én vagyok, s egyetlen vagyok.

A cikkben említett Simon-féle portré megvan valahol nálam, de nem érek rá lefotografáltatni, éppúgy az én Rippl-Rónai-portrémát sem, amelyről szintén beszéltünk. Ha Pesten járva te ezt elintézhetnéd, örömmel bocsátanám rendelkezésedre akár melyiket vagy mindkettőt is. Némi kárpótlásul késésemért küldök neked egy versfordítást, amelyet én rendkívül érdekesnek tartok, s alkalmasnak arra, hogy megjegyzéseket tegyen valaki a versforma erejének kérdéséhez. Kardos László barátom, debreceni tanár, kitűnő esztétikus, versfordító, kritikus és novellista, akit a Nyugatból s a Pandorából évek óta ismerhetsz, Livius egy részletét szó szerint lefordította, s a puszta vers-sor-tagolás, a tördelés révén, remek modern szimultán verssé tette. Hogy a latin történetíróknak efféle égi jelekkel operáló „kozmosz” részletei mennyire hasonlítanak Ady „Emlékezés egy nyáréjszakára” c. verséhez, arról már olvastam valahol valami okos megjegyzést, régen – és most itt van, kész modern Livius-vers! A forma győzelme!... És mennyi szimultánizmus van a latin elégikusok hat-nyolc soros hasonlataiban! Semmi sem új a nap alatt... Ezt a verset eljuttatom hozzád, használd fel; nálatok duplán helyénvaló, míg valami modern lap sülvölőényei félreértenék a dolgot, s örömmujjongással üdvözlőlnék Livius mint a modern líra őst. Írhatnál ehhez a fordításhoz is egy kis elmefuttatást az elvi kérdésről. Ha közöld, az akár milyen honoráriumot, ha nem, a kéziratot légy kedves azonnal visszajuttatni hozzám. Örömlőnk, ha nemcsak ígérnéd, hanem egyszer már fel is keresnél új otthonomban. Biztosan kitalálnánk valami jó dolgot.

A késésért újból elnézést kérve, ölel igaz barátsággal Szabó Lőrinc. Bpest, VIII. Gólya u. 50. II. 34.⁴³

43 Szabó Lőrinc levele Zolnainak, 1928, Ms 4119/728.

A gyorsvonatból⁴⁴

(Richard Dehmel)

*A föld kanyarg, az ég kering;
a gyorsvonat fut: zakatol s zsong;
a táj szédülve körbe ring
s a hús szellő szívekbe borzong:
közelg a virradat.*

*Bús varjait az őszi köd
a szürkületbe belerázza;
lapos, üres tarlók fölött
terjeng a gyárak füstje-gyásza,
közelg a virradat.*

*Sötét házsor elnyúlva tör
feléd; s a kőtömbök szegélyén
– sírok között sok sok síri őr –
felszökken ezer nyurga kémény;
közelg a virradat.*

*Két messze töltés közelit
és gyors iramban egybe-nyargal;
az almafákra már szelíd
fénycsíkokat festett a hajnal;
közelg a virradat.*

*– És most az égi, kék teren
pillantásod keletre villan,
mikor a fák közt hirtelen
szemedbe tűzkorona csillan:
A nap! a Nap!!*

Szabó Lőrinc

Kedves Lorenzo,

München, 1930. jan. 3., Schelling-str. 1.

most az egyszer megfoglak, és nem menekülhetsz a Széphalom ölelő karjaiból. A Belső végtelenben c. versedet – akár akarod, akár nem – leközlöm a legközelebbi számban. Rég nem olvastam ilyen elsőrangúan nekünk valót. Két lehetőség van. Ha beleegyezel, úgy

44 Ez a versfordítás nem jelent meg a *Széphalomban*, de George Stefantól négy is Szabó Lőrinc tolmácsolásában 1927-ben.

minden megjegyzés nélkül hozom. Az emberek elfelejtik az újságverset, aki emlékszik rá, annak sem árt, ha még egyszer olvashatja. A Pesti Napló pedig nem vette meg Tóled örökáron. Ha nem egyeznél bele, amit alig hiszek, azzal a megjegyzéssel közlöm, hogy mutatóvány sajtó alatt levő verseskötetéből. Első esetben a honoráriumot Rád bízom, második esetben pör útján hajlandó vagyok tíz pengőt fizetni... Azt hiszem elég szigorúak, de igazságosak a föltételeim. Válaszodat postafordultával a fönti címre várom, ha nem írsz, úgy beleegyezel az első módba.

Egyébként Neked és kedves Családodnak boldog újévet és sok hasonló végtelent kívánva maradok őszinte barátsággal készséges híved

Zolnai Béla

Remélem, az idén már Te is kapsz Baumgartent?!⁴⁵

A levelek a 30-as-40-es években íródtak, hol tréfás, hol csipkelődő stílusban és sok mindent elárulnak. Pl. egy 1937-es levél.⁴⁶

Kedves Lorenzo il Kisfaludy-co!

Gratulálok a választáshoz, bár magam is csodálkozom rajta. Kékyék egyszer csak azon veszik észre magukat, hogy sok bor lesz a vizes poharukban. Persze ők, ha valaki formában (mondjuk) nem forradalmár, nem veszik észre, hogy mi van a tartalom mögött.

Engedd meg, hogy megragadjam az alkalmat, hogy egy bizalmas kérést intézzek Hozzád. Tudnál-e valamit arra vonatkozólag megtudni, hogy ki az a Bakos Ákos, aki a jan. 31-i Estben nagy cikket írt a szegedi egyetemről. És hogyan kerül ez a cikk az Est-be, amely annyira konstruktív és óvatos, mondhatnám klerikális? Szörnyű dolgok vannak benne, amik egy sajtóperben semmiképpen sem igazolhatók, például az, hogy az egyetemen okirathamisítások sorozata történhetett, vagy hogy törvényellenes jövedelme lett volna magasrangú tisztviselőknél. Azt hiszem, az ügynek folytatása lesz. Nagyon hálás volnék, ha valamit megtudnál. Nem tudom, Földi Mihály mennyiben azonosítja magát a dologgal, és volna-e értelme hozzá fordulnom.

Hogy vagy? Olvasom a verseket és kerülő utakon is hallok néha Rólad. Szeretettel ölel híved:

Szeged, 1937. febr. 6.

Zolnai B.

A következő levelet már így is címezi: Szabó Lőrinc úrnak, a Kisfaludy Társaság tagjának, vagy így is: szerkesztő úrnak vagy költő úrnak a Central kávéházba. Sok kellemes órát töltöttek együtt. Egy Párizsból küldött levél.⁴⁷

45 Zolnai Szabó Lőrincnek, Ms 4688/113. A *Belső végtelenben* című vers meg is jelent a *Széphalomban* 1930-ban (20).

46 Ms 4688/115.

47 Ms 4688/123.

Kedves Lőrincz,

Örömmel hallom, hogy eszedbe jutottam, én is sokszor gondolok Rád és a Centrál estéire, amikor Te rímeket kerestél és verslábakkal kacérkodtál. Mit csinálsz, mit írsz, mit fordítasz, él-e még a Nyugat, Mihály miket tervez, mi a közvélemény a Napkeletről és Pintérről, Szabó Dezső Panaszán nevettek-e sokat stb. stb.? Írj egy kis pletyka-sorozatot, és én is írok majd, ha írsz. Vagy inkább gyere ki Párizsba!

Zolnai, Paris [...]

Sokszor üdvözöl barátsággal Z. B.

De milyen elszomorítók azok a levelek, amelyek Szabó Lőrincnek, a behívott katonának szólnak, az I. számú hadtesthez. Persze leveleznek Kolozsvárról is, de a háború után csak egyetlen rövid lapot találtam, egy 1948-as keltezésűt. Az 1945-öt követő években Szabó Lőrinc is mély lelki válságot élt át barátjával együtt.

Zolnai természetesen korának irodalomtudósaival sokáig kapcsolatban marad, pl. Horváth Jánossal, egykori tanárával, akinek mindig elküldi tanulmányait, dedikált kis könyveit, melyeket professzortársa hálásan és szeretettel fogad. Már a 30-as években felfedezi Zolnai „ízes és fűszeres” stílusát, mely annyira sajátosan egyéni, de még az 50-es évek végén is külön értékeli, hogy Zolnai Aranyról ír.

Kedves Kolléga Úr!

Bpest, 1959. jan. 8.

Az I. Oszt. Közl. legújabb füzetében örömmel láttam és olvastam Öntől is egy érdekes dolgozatot a nekem ajánlott írások között. Hálásan köszönöm, hogy szíves volt velem tisztelni. Bár sokan olvasnák! Aranyt, sajnos, ma sem eléggé ismeri az ő fajtájabeli olvasók tömege! De még a tömegbe nem számító műveltek kisebb csoportja sem. Pedig csak az Ön cikke is bárkit meggyőzhet arról, hogy a költészet némely ágaiban senki sem versenyezhet vele.

Szíves üdvözléssel

Horváth János⁴⁸

Kedves Bélám, hogy viszonzzam a verset, füzetet, figyelmet?! Idővel tán majd tudom jobban: hangján a hexametereknek – de egyelőre csak ennyit: – érd be véle –

Köszönet! Hála! Jókívánság!

És hadd mondjam meg ízibe: szép díszitihonjaid találták csupán a művet telibe!

Üdö! Boldog új esztendőőt!

Keresztury Dezső⁴⁹

Semmelweissiae, 1958. dec. 29.

48 Horváth János levele, Ms 4124/169.

49 Keresztury Dezső levele, 1958. Ms 4124/476.

Nem felejtethjük el, a Thienemann Tivadarhoz írt levelek rendkívül nagyszámúak, és régi, mély barátságról tanúskodnak. Csak néhányat tudunk kiemelni. A 30-as években írt a Szily államtitkárira utaló konfliktust említi, az 50-es évekbeli pedig végtelen keserű hangú, hiszen részletezi, mire kényszerítette a kommunizmus a magyar értelmiséget, miből és hogyan tengetik életüket.

Thinim, gyógyulj meg, én rekedt és lázas vagyok, de Alice nem hagy betegem élni, muszáj elmenni a mai déjeuner-jára (Clandon, Keledy stb.), hogy legyen, aki franciául hallgat. Váczynek is mondta Hóman, hogy Ortutay nem nevezhető ki. Hova jutunk? Akkor inkább ne legyen tanszék. Bartuczra is azt mondta Szily, hogy nem nevezhető ki, mert kommunista volt, és 2 hét múlva ki volt nevezve. Csak alibit kell igazolni. Viskynél nem volt baj a feleség és a szabadkőművesség. Rengeteg akta várt, jó, hogy nem mentem Pestre, tanácsülés stb.

Ölel és gyógyulj meg Te is.

B.

Szily elterjesztette Szegeden, hogy engem már meg is kértek. Mit akar ezzel? Fúrni, vagy ballon d'essai? Nem válaszolsz többszöri lapjaimra! Szamos vize folyik csendesen, Ne menj a Tátrába édesem!⁵⁰

Thinim, ilyen papírokra írom az Értelmező Szótár céduláihoz fűzött megjegyzéseimet, pótlásokat. – Siklóssy Pál most telefonált: előadó a földalattinál. Ő adja elő a ruhákat a ruhatárból. Havi 450 Ft. Most talán ő is bekerül a szótárhoz, amely 1954-re van ütemezve. – Ruber Jóska favágó a Mátra egyik kies falujában. – Trócsányi Gyuri rengeteget fordít oroszról, és relatíve jól keres, de mást se csinál. – Szmr. Marianne földmunkából él. – Szinnyei Merse Jenő jól van, biztosítási ügynök. – Füley – szántó vidéken. – Alszeghy önként falura költözött, fölösleges volt. – Az idei nyáron megint alföldi falvakban jártam. [...]*

Zolnai Béla⁵¹

* Egy fröccs viszont 5.30.

Valamikor emlékkönyv járt volna ki nekünk 70 évre. Bezzeg T-T. kapott is, de nem köszönte meg a cikkemet.

Thinim, tolle, lege, de küldd vissza! Mindenkit ölel Z. B.⁵²

Végül beszéljünk egy igazi frankofón tudósról, tanárról, műfordítóról, Szegő Gyergyai Albertről.

Gyergyai Alberttől számos dokumentum megmaradt. Ő az, aki fiatalon elfogadja Zolnai támogatását, s mikor jóval később Zolnai mellőzött, magányos és elkeseredett lesz, mellette van, élete végéig nem hagyja el. Levelezésükből

50 Zolnai Thienemann Tivadarnak, Ms 4120/312.

51 Ms 4120/313.

52 Ms 4120/314.

kiderül, Gyergyai (Szegő) Albert a 30-as években már jól ismeri Zolnait, gyakran találkoznak a Central kávéházban, és beszélgetnek a francia irodalomról. Gyergyai ekkor magyar–francia szakos középiskolai tanárként tanít az Eötvös-Kollégiumban is, publikál, fordít rendszeresen. Egy 1936-os keltezésű levél jelzi, Zolnainál szeretne doktorálni, Szegeden.

Budapest, 1936-X-17

Eötvös-Coll.

Kedves Professzor Úr, hálásan köszönöm lekötelező soraidat: tudtam, hogy kerestél, s aznap és másnap többször is benéztem a Centrálba, de eredménytelenül. Ha megengeded, röviden elmondanám, miről van szó. Régóta szeretnék doktorálni, de egyrészt mindig közbejött valami sürgősebb munka, másrészt itt, Budapesten sosem éreztem (de ezt csak Neked mondom el, s igen kérek, ne mondd el másnak) azt a bizonyos kedvező atmoszférát, ami – az én koromban és természetemmel – talán a tudásnál is szükségesebb bizonyos belső nehézségek leküzdésére. Egy régi témám, amelyet, ahányszor Párizsban vagyok, mindig újra előveszek, s amelynek a jegyzetei maholnap könyvtárrá dagadnak, évek óta vár arra, hogy feldolgozzam: de ehhez (Flaubert és Spinoza) sok idő és pénz is kellene. Ezzel szemben most jelenne meg Franklinéknál a Mai Francia Regényről szóló könyvem, melyet, akik belenéztek, esetleg alkalmasnak találnának a disszertálásra is, s ha ez valóban így volna, sok időt, tépelődést és pénzt is tudnék ily módon megtakarítani. Mivel a fentebb említett körülmények miatt a bp-i egyetemre nem gondolhatok (nem mintha panaszra volna okom, csak ismétlem, bizonyos bátorítás híját érzem), amellettt itt, Bp-en, sok régebbi s újabb tanítóányom esetleges jelenléte is visszariaszt, vidékre és elsősorban – temiatad – Szegedre gondoltam, persze csak úgy és akkor, ha a munkám Neked megfelelne. [...] Addig is előre is hálásan köszönök mindent, s szíves titoktartásodért továbbra is könyörgök (nem szeretném, ha itt Pesten előre megtudnának mindent).

A mielőbbi vizionlátás reményében őszinte híved és tisztelőd

[Gyergyai Albert] Szegő A.⁵³

A doktori címet szerencsésen megszerzi 1937-ben (a bizottság tagjai között Sík Sándor is ott van), és ezért roppant hálás Zolnainak. Disszertációja, *A mai francia regény* című könyve két ízben kapott Baumgarten-díjat, s francia becsületrendet. Lefordítja Proust hatalmas regényfolyamát. A fordításban is kap segítséget és kritikát Zolnaitól, aki nem akármilyen stilisztá. Hálája jeléül közvetít a magyar–francia kapcsolatok jegyében az École Normale Supérieure, az Eötvös Kollégium, a debreceni egyetem és a szegedi egyetem hallgatói cserelátogatásai között. Ez valamiféle Erasmus-program lehetett, melyet Zolnai is nagy örömmel támogatott saját hallgatói ügyében. A háború kitörésével már ritkulnak a levelek, de egy megdöbbentő segélykiáltást ki kell emelnünk 1944-ből! Hány kiemelkedő személyiség aláírása kell egy ilyen kiváló tudós-tanárnak, hogy mentesítsék és felmentsék a megaláztatások alól zsidó származása miatt?

53 Gyergyai levele Zolnainak, Ms 4123/662.

Budapest, 1944-VII-21

XII. Városmajor u. 15. II. 2.

Mélyentisztelt, kedves Professor Úr,

hálásan köszönöm lekötelező leveledet, amelyet – lakásváltoztatásom miatt – csak nemrégén kaptam kézhez. Közben, sajnos, a dolog sürgőssége és aktualitása elmúlt, mert nem volt olyan fórum, ahová kérést intézhettem volna mentesítés dolgában. Most aztán Eckhardt Sándor vette kezébe az ügyemet, s a Főméltóságú Kormányzó Úr kabinetirodájába akar a legközelebbi napokban kérvényt intézni több közéleti kiválóság aláírásával (Herczeg Ferenc, Kornis, Brisits etc), hogy így kapjak mentesítést a csillagviselés és a vele járó következmények alól; a kérvényt aztán a Francia Követség is támogatná külön levélben (miután a Külügyminisztérium útján hiába próbálkozott). Arra kérnénk hát Eckhardtal együtt, írd meg, elküldhetjük-e aláírásra hozzád ezt a kérvényt, persze azzal a kéréssel, hogy postafordultával szíveskedjél visszaküldeni, majd azt is megírjuk, kihez. Esetleg ha tudsz szerezni még egy nyomós aláírást (Várkonyi Hildebrandét? vagy valami dékáni, vagy rektori aláírást?), azért is igen hálásak lennénk. Most csak az volna fontos, hogy ez a levél mielőbb megtaláljon. Jóságodat ismételten és hálás szívvel köszöni s válaszodat várja hű és ragaszkodó híved

Szegő (Gyergyai) A.⁵⁴

Gyergyai megmenekül, mert 1950-től a budapesti bölcsészkaron a modern francia irodalom tanára lesz.

Zolnai azonban nem taníthat többé, elszigetelődik. Bár Gyergyai rendszeresen ír neki az 50-es, 60-as években, emlékezik, emlékeztet, találkozásokat sürget, melyek rendre elmaradnak. Egy gratuláló levél, Zolnai 70. születésnapjára, bizonyára örömet okoz:

Kedves Professor Úr,

Bpest 1960-III-11

70ik születésnapodra minden-minden jót kíván, rehabilitációt, új és jobb lakást, akadémiai tagságot és mindazt, amit a sors nem adott meg eddig, de meg fog adni ezután – azonkívül egészséget és – ha gondolod – jó feleséget, szerető öreg barátod

Gyergyai A.

aki, sajnos, nem lehet jelen a ma esti vacsorán⁵⁵

Több lap érkezik Visegrádról, ahol gyakran pihen Gyergyai, vagy Szegedről, ahová Gyergyai Madácsy László meghívására érkezik.

1961. máj. 17.

Szeretettel gondol rád, a Hágira és a doktorátusra, öreg barátod

Gyergyai A⁵⁶

54 Ms 4123/670.

55 Ms 4123/675.

56 Ms 4123/677. Madácsy László kandidátusi értekezésének egyik opponense Gyergyai Albert

De a legutolsó levelek már csupán üdvözlő tárgyú, reménykedő levelek, egy „öreg” baráttól (aki, megjegyezzük, több évvel fiatalabb Zolnainál), és a legutolsó, egy megdöbbenő búcsúzás. „Beteg vagy? Hol vagy? Nem felelsz? S a telefonod is néma. Mi lett veled, barátom?”

Kedves Professzor Úr, mindenfelől azt hallom, hogy beteg vagy, hogy üdülsz valahol, hogy senki se képes megtalálni, mi igaz mindebből? Én csak annyit veszek észre, hogy sose hívsz fel telefonon, pedig szeretném átadni neked most megjelent könyvem, de hol? hogyan? ha azt állítják, hogy nem is vagy Budapesten és ha a telefonod sem felel? Ezért írok hát, abban a reményben, hogy hamarosan hallok rólad, és hogy mielőbb láthatlak. Addig is jó egészséget kíván a mielőbbi vizontlátásra öreg barátod és híved

Gyergyai A.⁵⁷

Íme tehát Gyergyai Albert professzor életpályája megérdemelten felfelé ível, bár nem politikai kapcsolatainak köszönheti mindezt. Nyugodtan írhatja tanulmánykötetét, fordíthat és taníthat, nem bántják. De Zolnainak nincs megbocsátás, nem felejtik el Klebelsberg kultúrpolitikája melletti kiállását, szellemtörténeti kutatásait s a *Széphalom* üzeneteit. Meg Kolozsvárt, talán az a legnagyobb bűn... Pedig mit csinált Kolozsvárott? Csupán követte a visszaköltözött egyetemet 1940–1944-ig. A Francia Intézetben tartott magyar és francia nyelvű órákat – Romantika és biedermeier (heti 3 óra), Francia nyelvtörténet (heti 2 óra), Tanárképző szemináriumi gyakorlatok (heti 2 óra), vagy a XIX. sz. francia irodalomelméletet oktatta. Ezek az órák már 1943–44-ben elmaradtak, a háború mindent elsöpört. (A Kolozsvári Egyetem levéltárában a Zolnaira vonatkozó iratok eltűntek, persze más magyar vonatkozású anyagot sem találtam.) Az egyetem francia lektorai, barátai még sokáig keresik leveleikkel a Budapestre visszatért Zolnait, de a hosszúra nyúlt távollét és a csend, majd a történelmi események könyörtelenül elhallgattatják őket. Az egyetem újra visszakerül Szegedre, de Zolnai nélkül. Kinevezik ugyan a pesti tudományegyetem irodalomtudományi tanszékére, de nem taníthat. Igaz, 1940-től a MTA levelező tagja, majd 1948–49-ben rendes tagja, mégis 1949-ben nyugdíjazták. Alig 60 éves, alkotóereje teljében van, s pályája kettétörik.

Pedig mennyi terve volt még! Szerkeszteni az új Műveltség Könyvtára világirodalom-történetet. 1944-ben az első kötet el is készült (Új Idők Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Bp.). Szerkesztői útbaigazításai figyelemreméltók: a tudományos eredetiséget a magyar szempont adja. Ez azt jelenti, hogy a világirodalmi jelenségeket nemzeti műveltségünk összefüggéseiben vizsgálja. A kiválasztott írók jelentőségét pedig a magyarországi „fortune littéraires” határozza

lesz, bizonyára Zolnai közbenjárásának köszönhetően. A disszertációt 1964-ben védi meg Madácsy a XVIII. századi francia irodalmi szalonokról. Madácsy László a Szegedi Egyetem Francia Tanszékének vezetője.

57 Ms 4123/683.

meg. Fontos az olvasható esszéstílus, nem az adatok halmaza, hanem az irodalmi jelenségek, irányok összefüggései az érdekesek egy-egy életmű vizsgálatakor. Persze lényeges a tudományos értékű állásfoglalás – politikamentesen.⁵⁸ Úgy gondolom, nem véletlen, hogy Szerb Antal irodalomtörténeteire ismerünk e szerkesztői mentalitásban. Természetesen a világirodalomtörténet további kötetei nem jelenhettek meg.

De publikál, most inkább nyelvi-stilisztikai témákban: *Nyelv és stílus* (1957, Gondolat), az Akadémiai Értelmező Szótárt lektorálja, készülő kötete: *A nyelv és hangulat*. A kötet eredetileg 1940-ben jelent meg, *Szóhangulat és kifejező hangváltozás* címmel. Erről a könyvről pl. még Radnóti Miklós írt recenziót a *Nyugat*-ban: „Ritkán adatik költőnek élvezetesebb olvasmány ennél a könyvnél. Olyan jelenségeket fejteget és határoz meg, melyeket tudatosan vagy ösztönösen eddig is tudott, élt velük, s amelyek legjobban érdeklik, hisz anyagának, a nyelvnek esztétikai, a költőt elsősorban érdeklő megnyilvánulásai. S ahogy a versek között élő olvasóban egy antológia lapozgatása közben felébred a válogatásra mindig készenálló antológia-szerkesztő, úgy ébred fel e fejezetek olvasásánál az idézőkedv: példákkal szaporítani Zolnai bő példatárát. A szinesztézissel kapcsolatban a „színes hallás” különböző megnyilvánulásairól kapunk érdekes fejtegetést és az ellentéteket kimutató összeállítást. [...] A nyelvek szépségéről szóló fejezetben érdekes áttekintést ad Zolnai a nyelvszépség követelményének európai és magyar hagyományáról, a magánhangzók és mássalhangzók arányáról, kitérő példákat az akusztikai érzék relativitásáról. [...] Zolnai Béla könyve az idealisztikus-esztétikai nyelvtudomány kérdéseinek és eredményeinek első magyar összefoglalása és részletes tárgyalása. [...] Könyvének anyaga különben éveken át egyik egyetemi előadásának tárgya volt, s e sorok írója – régi tanítványa – különösen és személyes tapasztalatból tudja, hogy milyen jelentősek ezek az előadások a tanárnevelés szempontjából. Tanárjelöltek hallgatják, akik irodalmat, verseket tanítanak majd diákjaiknak.”⁵⁹

De Zolnai életkörülményei nem teszik lehetővé számára a nyugodt alkotókedvet. Idézzünk leveléből Budapest Főváros Tanácsának, melyben részletezi elszomorító szociális helyzetét.⁶⁰

Alulírott azzal a kéressel fordulok Budapest Tanácsához, hogy szíveskedjék lehetővé tenni lakásügyemnek, amely 1956 óta többször foglalkoztatta a Tanácsot, végleges rendezését. Jelenleg – 1926 óta – háromszobás lakásban lakom (V. Markó u. 7. III. 4). A lakásból két szoba az enyém, egy a társbérelőé, Nagy János művezetőé. Eredetileg négyen laktunk a lakásban: apám, Zolnai Gyula nyug. egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tiszteletbeli tagja; anyám, szül. Szladits Ilona; húgom, Zolnai Klára múzeumi könyvtárnok és én. Anyám és húgom halálával apámmal laktam két szobában, a harmadikban társbérelő

58 Zolnai élelészóval adott útbaigazításainak jegyzőkönyve. Hagyaték, MTA Levéltár, Ms 4118/1.

59 Radnóti Miklós recenziója. *Nyugat*, 1940, 4. sz.

60 1959. Ms 4113/51.

lakik, jelenleg már a harmadik. Apám halála után (1949) egyedül lakom az ő lakrészében. Itt nem részletezhető okokból számomra a társbérletben való lakás állandó lelki gyötrelmet okoz és munkámban akadályoz. 1957-ben a kiállott izgalmak miatt kétheti klinikai kezelésben részesültem. Azóta – hetvenedik évemben – teljes erővel dolgozom, szinte egész napomat munkahelyemen, a lakásban töltve, amit megkönnyít számomra az a körülmény, hogy immár 7000 kötetnyi magángyűjteményem mentesít a könyvtárba való járástól és lehetővé teszi az idővesztés nélküli munkát. Könyvtáram védetté nyilvánítását – a mellékelt másolat tanúsága szerint – a M. T. Akadémia Könyvtára 1956. szept. havában kérte a Tanácstól és lakásügyemet a M. T. Akadémia elnöksége, Rusznyák István professzor, valamint egyénileg több tudományos személy melegen támogatta. Azóta megjelent egy könyvem *Nyelv és stílus* címmel (Gondolat, 1957), amelyért a M. T. Akadémia részéről 5000 Ft. elnöki jutalomban részesültem. Számos tanulmányom jelent meg az Akadémia folyóirataiban (*Nyelvtud. Közlem.*, *Acta Linguistica*, *Magyar Nyelv*, *Magyar Nyelvtör*) és a keletnémet *Akademischer Verlag*, valamint a *Slavistische Zeitschrift* kiadásában. Részt vettem az Akadémia Értelmező Szótárának lektorálásában. 1958 októberében a *Deutsche Akademi der Wiss* meghívására és vendégeként nyolc napot Kelet-Berlinben töltöttem, és kongresszusi előadást tartottam, valamint hozzászóltam a témákhoz. Ezeknek bővebb szövege most van sajtó alatt. Jelenleg több kötetem kiadása van előkészületben. Mostani körülményeim között nem tudok otthon fürdőt venni, amit három orvostanár előírt és nem tudok háztartást vezetni. Betegség esetén teljesen magamra vagyok hagyatva. Meg kellene nősiülnöm, vagy valakit magamhoz vennem, amit azonban lakáshelyzetem miatt nem tehetek. Minden tudományos és egészségi problémám megoldódna, ha a Tanács biztosítaná a házban lakó Beck Györgynek közeli emigrálása folytán megürülő kétszobás lakását, amelynek kiutalását társbérlelőm, Nagy János már kérte is. A Nagy János távozásával megürülő lakrész az enyémmel együtt a házban lakó (II. 3) Hegedűs Lóránt mérnök négytagú családja foglalhatná el. Az ő kétszobás lakásába pedig én költözhetnék, feleséggel vagy rokonokkal. Ilyen módon szinte költségmentesen és munkámnak csak rövid időre való megszakításával minden problémám és még két család lakáshelyzete – a társbérletek megszűnésével és az igényjogosultságnak megfelelően – szerencsésen megoldódna.

Kérésemet, amelyet az összes érdekeltek is támogatnak, a Tanács jóindulatába ajánlva maradtam teljes tisztelettel

dr. Zolnai Béla nyug. egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tanácskozó tagja, a tudományok doktora

Intézkedés persze nem történt lakásügyében. Egyre elkeseredettebb, ahogyan Thienemann Tivadarnak ír, szinte búcsúzásnak érezzük.⁶¹

Másolat. Bp. 1960. jan. 18. Thinim, most én vagyok Neked válasszal adósod, ez is ritka eset. Szombatfalvyról szóló leveled reveláció volt számomra. Egészen megdöbbentem

61 Thienemann Tivadarnak. Bp., 1960. jan. 18. Ms 4120/315. Zolnai részt vett az Eckhardt-féle francia-magyar szótár szerkesztésében.

és nem is merem levonni belőle az egyébként számomra kellemes végső konklúziókat. Ha ezelőtt húsz évvel mondd nekem, hogy többet jelentett Sz. Neked, mint a pesti egyetem rohadt bandája (nomina sunt odiosa), talán egész életem másként alakul. Bekötött szemmel éltem (bár azt hiszem, helyesen cselekedtem), csak amióta az utóbbi években hetenként sakkoztam Sz.-val, kezdett derengeni bennem. Kár volt kinyílni a szememnek, mert azóta káosz körülöttem az úgynevezett barátok hada, időnként ebzárlatot rendelek magamra, és nem megyek közéjük. Tudod, mi maradt rám Kálmán öcsémtől? Néhány Ady-kötet és Nyugat, 3 füzet Der freimanrerische Gedanke. (Hornyánszky Gyula mester fiával, Gyuszióval Pauler-rajongók voltak Kolozsváron.) Ottó bátyádra (nem szeretem a testvér szót, pathetikus és politikai) én is sokat gondolok. Nem a mai korba való volna. A világ jobb lenne, ha mindenki olyan lett volna, mint ő. Mindig az volt az elvem: nem tartozni sehova, hogy független maradjak. Ibsenhez híven: der stärkste ist, der allein steht. Vannak viszont, akik mindig párttagok voltak, mindig más párt tagjai... Nem is volt családom, házam, öröklakásom, mint S.-nak. Kezdte, mint Voltaire és rózsakeresztes. (Ez volt élete legemberibb és őszinte korszaka.) Aztán konverzió és a Voltaire-ből már nem készítettett különnyomatot, ellenben kiírta a szemináriumban, hogy mely írók vannak indexen, ami alól a kath. olvasók gyóntatóatyjuktól föloldozást nyerhetnek. Aztán jött a Bethlen-korszak, négy-öttször akkora jövedelemmel, mint én. (Az én cikkeim a Minervában, a Széphalomban, az egyetemi ACTA-ban jelentek meg – ingyen.) Aztán tovább, jobbra, megint talpra esett, lemondott idejében a képviselőségről, és tiltakozott Mindszenti ellen. (Nekem több jogom lett volna ehhez.) Megmaradt a tanszéken. Hogy most hol van? Talán Te jobban tudod. Tán csodálom, ámde nem szeretem – ez a végkonklúzió. Én vagyok a kivert bika, ő a példás családapa. És ő kerül a mennyországba is, nem én. Amen.

Ami a halált illeti, már Pascal megírta, hogy az ember az egyetlen, aki tudja... Nem a haláltól félek, hanem attól, ami előtte van, és reám vár. És a sok meg nem írt terveimtől. Hiába akar Schmidt Lajos azzal megnyugtanni, hogy nyavalyát! Ami a legjobb benne, az a legrémesebb: soha meg nem tudni, hogy meghaltunk. Kosztolányinak van egy novellája, amely azzal végződik: „Meghalt, és még nem is tudja. Borzasztó! Meg kellene mondani neki.” Ami a tiszta elmédet illeti, éppen ez nálam a bökkenő. Dolgozom, sok tervem van, de könnyen fáradok, és magamat csapom be a Könyvbarát-féle cikkeikkel. Nem reagálsz rájuk, jogosan. [...] Nem irigyellek a sok dolgozatért. Én örömmel csinálom az Értelmező Szótár korrektúráját – ingyen. Ebben a hónapban 500 Ft-ért kellett könyvet vennem. Értelmező Szótár első kötete (nem kaptam tiszteletpéldányt), új Lexikon I és egy francia janzenista könyv. Utólag derült ki, hogy a francia–magyar szótárnál S. alkalmazottai voltunk, 35 fillér cédulánként, amit az ő óriási honoráriumából vontak le. Százezreket keres. Példányt persze nem adott, meg kellett vennem 350 Ft-ért. A magyar-fr. rész ma sincs meg nekem. Ainsi va le monde. Élek, boldog, gondmentes életet, amint írod. Kézből megkontrázom, valamikor nem engedtem, hogy fizessen magáért, aki velem ebédel. Most harcolnom kell (nem mindig sikerrel), hogy ne fizessen helyettem.

Úgy hallom, Korányi Ádám 600 dollárt keres. Szerényen megélhet.

Éppen most telefonálja az egyik kiadó, hogy új, bővített kiadásban jön a Szóhangulat! Lesz vele egy évi munka. Félek...

Evriiva. Ölel

Z. B.

Mindenkiben csalódott tehát? Vagy csak a világnézetváltó, simulékony megalkuvókat nem bírja elviselni. Zolnai nem változott, eszmerendszere, értékítélete, irodalom- és nyelvszemlélete a régi, tudása gyarapodott. Csak a világ változott meg körülötte! Közben egyfolytában kritizálják, pl. a *Nyelv és stílus* című könyvével kapcsolatban Martinkó András.

„[...] A kiindulópont Martinkó Andrásnak inszINUÁCIÓKKAL teli bírálata könyvemről (*Nyelvőr*, 1958, 244). Hogy e bírálat mögött milyen sötétség van, a haladás ürügye alatt [...]. Könyvem „elvi hibáiról” és „alapvető időszerűtlenségéről” szólva így írt M.: Közöttük az első és legalapvetőbb a nyelv és stílus mibenlétének korábbi fölfogásából ered. Ma a nyelvet a társadalom termékének tartjuk. A bírálat célja nyilvánvalóan: rám nyomni a tudománybeli tévelygés bélyegét és ily módon megsütni a maga többirányú kis peccsenyéit. [...]”⁶²

Még harcolna, cáfolná a marxista vádakat, de minek? Sokan le is beszélnek a hiábavaló polémiáról. Sajnos egyre depressziósabb állapotba kerül, ahogyan 72 éves korában már nem lát maga előtt kiutat. „Nem a haláltól félek, hanem attól, ami előtte van, és reám vár. És a sok meg nem írt terveimtől...” Klinikai vizsgálatainak zárójelentése is erre utal.

Dr. Zolnai Béla 72 éves budapesti lakos 1962. augusztus 24-étől a mai napig feküdt második alkalommal klinikánkon. Előző felvétele 1962. III. 6. ekkori leleteit illetően utalunk előző zárójelentésére.

Anamnézis adatai szerint klinikánkról való távozása után állapota átmenetileg kielégítő volt, hamarosan azonban újból előtérbe kerültek diffus somatikus panaszai, fokozott aggodalmaskodás, lehangoltság. Klinikánkra az I. sz. Belklinikáról helyezték át, ahol cardialis kezelésben részesült. [...] fokozott önfigyelés nyomottabb alaphangulat jellemzik. Érdeklődése középpontjában monoideistikus jelleggel testi sensatioinak túlértékelése áll. Rendszeres neuropsychiatriai kontroll, valamint belgyógyászati ellenőrzése indokolt.

Budapest, 1962. október 27.

Kartársi tisztelettel

dr. Brunecker Györgyi o. v. egyetemi tanársegéd

Láttam: Dr. Nyirő Gyula, egyetemi tanár, klinikai igazgató.⁶³

Orvosainak tanácsai életmód-változtatást javasolnak, de Zolnai nem akar ki-mozdulni otthonról. Még magányosabb lesz – bár még publikál –, levelei keserűbb hangvételűek, csak időnként ad hírt magáról. De különlenyomatokat küld még megjelenő publikációiból, például a *Nyelvtudományi Értekezések* 38. számából (Bp., 1963), s mindenkinek dedikálja. A *nyelvoktatás eszközei* csuda szórakoztató olvasmány. A nyelvünkben közismert leértékelő, pejoratív, fokozó, átvitt értelmet előidéző összetételekben előtagként használt szavakat értelmezi.

62 Zolnai Béla leveléből, 1960. Ms 4120/288.

63 Zárójelentés. Ms 4113/39.

Például kapca – kacabetyár. „Szó szerint nem más, mint »bozót – tolvaj«, »úti rabló«, tehát jórészt azonos volna a betyár szóval. A kacabetyárt azonban éppen azért hívják kacabetyárnak, mert nem azonos a betyár fogalmával! A betyár az irodalmi romantika hőse... A »kacabetyárnak« semmi köze ehhez a nemes vízióhoz. A kapca szóval leszűkített, pejoratív, depreciatív, lekicsinylő jelentése miatt nem is igazi betyár... A kacabetyár az »alja betyárok« közé tartozik, ...s a kapcarongy összetételben már »hitvány, aljas ember«. Itt a kapca már teljesen elvesztette eredeti jelentését...” Csupán rövidítve idéztem Zolnai bő egyoldalas szómagyarázatát, úgy gondolom, nem véletlen, hogy éppen a pejoratív értékű, hangulatú szavakat értelmezi nyelvünkben. Életútján ugyanis egyre több „kacabetyárral” találkozik... Végre megjelenik utolsó könyve: *A nyelv és a hangulat* (1964), amelyen közel egy évtizedig dolgozott. A könyv megjelenése azonban már nem okoz neki örömet. Sokat változtatott rajta a kiadó. Az öregség, a magányosság, a szegénység, az elszigeteltség felőrölte örökifjú alkotókedvét. Humora kesernyés lett, az „életművész” már nem akar élni. A könyv 297 oldalas. Majdnem felére rövidítették tehát, ugyanakkor, ahogyan az egyik levélben olvashattuk, már 1961-ben készen volt a kézirat. A négy évvel későbbi, rövidített formátumú, „kacabetyár” kiadás már nem érdekli Zolnai Bélát. Valóban elvesztette időérzékét.

A „mindig-jó Garázda Péter”,⁶⁴ a szellemi fölényű, „franciás könnyedségű, sziporkázó humorú” Zolnai Béla professzor számára már elsüllyedt a múlt. Nem ír, nem olvas. „75 elmúltam – részben már elmúltam... tartsatok meg emlékezetetekben...” – írja egyik utolsó levelében 1965-ben. Még három évet élt.

„Még élt...

A színek és fények törött szemében

Fakón ködlöttek, és az illatok

Elvesztek, mint Ádám mögött az éden,

Még élt és búsabb volt, mint egy halott.”

(Juhász Gyula: *Baudelaire halála*)⁶⁵

64 Garázda Péter – egyik írói álneve.

65 Idézi Madácsy László búcsúbeszédében mesterének, Zolnai Bélának a temetésén.